

Muna Yüceol Özözen, *de-* Fiilinin Grameri, Karahan Kitabevi, Adana 2009, 247 s., ISBN 978-975-6447-77-2

Habibe Yazıcı Ersoy*

Sözcük dilbilgisi üzerine çalışmalar 1980'lerden bu yana özellikle Richard Hudson tarafından hazırlanan *Word Grammar* (Blackwell, 1984) adlı eserden beri hız kazanmıştır. Bağımlılık dilbilgisi içerisinde kullanılan bu yaklaşım, cümle yapısı neredeyse tamamen bireysel kelimeler hakkında bilgi içeren bir söz dizimi yaklaşımıdır. İngilizce gibi dil öğretiminde daha ileri düzeydeki dillerde bu türden sözcük grameri çalışmaları oldukça gelişmiştir.

Elimizdeki eser Türkiye'de sözcükler üzerindeki belirli sayıdaki makalenin (Z.Turan, “*ol-* Fiili” 1999; S. Demirbilek, L. Doğan, “şey Sözcüğü”, 1999; M. Özmen, “*değil ve taraf*”, 1997) dışında, sözcük grameri alanında belli başlı yazılmış olan ilk gramerdir. Bu ilk, Türkçenin en çok kullanım alanına sahip kelimelerinden birine, *de-* fiiline ait. Klasik anlayıştan biraz daha farklı, belli bir alan ya da konu üzerine yoğunlaşan bu türden çalışmalar son yıllarda artmaktadır ve artmalıdır. *de-* fiilinin grameri de bildiğimiz genel dil bilgisi çalışmalarından farklı, sadece bir fiilin dönemler boyunca kullanımının takip edilmesi suretiyle oluşturulmuş bir gramer. Bir kelimenin veya fiilin gramerini yazmak bir dilin gramerini yazmaktan daha zor olsa gerek. Nihayetinde elinizde bir dil bilgisel birim var ve bu birim üzerinde derinleşmek gerekir. Muna Yüceol Özözen de böyle yapmış kitabında. Kendi ifadesiyle “*dedim-dedi*” li türkülerle başlayan ilgisi bu mesleğe girişi ile birlikte “Acaba *de-* fiili Türkçede mi bu denli önemli? Acaba *de-* fiilinin kullanım sıklığı, Türklerin göçer kültürden gelen, geleneksel bir toplum olmalarıyla mı ilişkilendirilmeli yoksa rastlantısal mı? *de-* fiili diğer bütün fiiller gibi miydi, yoksa onlardan bağımsız hareket edebilme özelliği var mıydı? *de-* fiili diğerlerinden daha ayrıcalıklı mıydı yoksa sıklık basit bir yanıltıcı mıydı?” gibi birçok soru ile pekişerek araştırmacıyı bu fiile ve bu fiilinin gramerini yazma denemesine yönlendirmiştir.

Hareket noktasını sözcük gramerinden alan bu çalışma *de-* fiilinin genel dilbilgisel özelliklerini belirlemeyi amaç edinmiş ve Yapılaşma Dil Bilgisi (Construction Grammar) kuramı çerçevesinde hazırlanmıştır. Yapılaşma Dil Bilgisi, N. Chomsky'nin Evrensel Dil Bilgisi kuramına karşı, dilde evrenselliklerin çok az olduğunu hatta dilde genel denilebilecek bir dil

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

bilgisel yapının bile olmadığını ve dilin daima bir yapılaşma (construction) süreci içerisinde bulunduğunu savunur. W. Croft bu kuramın bütün söz dizimi kuramlarını bitirmek için ortaya çıktığını söyler (s.7) Özözen de Yapısal Dil Bilgisinin söz dizimini dışta bırakan yönünü dahil etmeden, kuramın dildeki bütün yapılar incelenmelidir ve gerçekte dil bilgisi olarak değerlendirilen olgu bu özel yapıların toplamından oluşur görüşünü benimseyerek, Türkçede *de-* fiilini daha çok Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinden seçilmiş yazılı kaynaklardan taramak suretiyle incelemiştir.

Dokuz bölümden oluşan eserin Giriş bölümünde yazar öncelikle çalışmanın amacı ve kapsamından bahsettikten sonra esas aldığı malzeme ve izlediği yöntem hakkında bilgiler vermiş, Yapılaşma Dil Bilgisi (Construction Grammar) ve sözcük grameri hakkında da değerlendirmeler yapmıştır. “Yazım Özellikleri Bakımından *de-*Fiili” başlığını taşıyan ilk bölümde *de-* fiilinin altı farklı alfabede, Runik, Uygur, Arap, Yunan, Kril, Latin, nasıl yazıldığına değinilmiştir (s. 8).

“Ses Bilgisel Özellikleri Bakımından *de-* Fiili” çalışmanın ikinci bölümünü oluşturur. Özözen, bu bölümde fiilin ünsüzünün Eski Türkçeden bugüne Türkçenin tarihî dönemlerindeki /t-/’den /d-/’ye yolculuğunu ve bugün Çağdaş Türk lehçelerindeki durumunu değerlendirmiş, bu değişim sürecinin yaşanmasındaki veya kimi lehçelerde değişmeden korunmasındaki etkiyi irdelemiştir. Buradan hareketle, Oğuzlar’ın *de-* fiilini eskiden beri /d-/ şekliyle kullanmış olmalarının gerekliliğini, bu telaffuzun EAT döneminde yazıyı da bağlayacak derecede bir tutarlılık ve düzenlilik sergilediğini, bunun da fiilin kullanım sıklığı ve kalıplaşma eğilimine bağlanabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte yazar bu değişimin analogik veya rastlantıya bağlı olup olmadığını da sorgulamıştır (s. 14). Bu bölümün bir diğer alt başlığında fiilin ünlüsünün geniş, dar veya geniş-dar şekilleri üzerinde tartışılmış, sonraki başlıkta ise *de-* fiili birincil uzun ünlülük bakımından değerlendirmeye alınmıştır.

Eserin en kapsamlı bölümü olan üçüncü bölüm, *de-* fiilinin biçim bilgisel özelliklerine ayrılmıştır. Bu bölüm içerisinde ilk olarak fiilin çekim özelliklerine yer verilmiş ve dönemlerden taranan metinlerden elde edilen sonuçlar her çekim için bir tablo ile yazarın belirlediği bir metot çerçevesinde gösterilmiştir. Burada Özözen, tarihsel sırayla verdiği biçim birimleri gösterirken tespit edilen çekim özelliklerini “+”; tespit edilemeyenleri “-”; varlığı bilinip de örneklerde tespit edilemeyenleri “+/-” işaretleri ile göstermiştir. Herhangi bir dil bilgisel çekim özelliği olup da bunun başlı başına gösterilmediği durumlarda ise bu işaretlerin başına bir “*” eklenmiştir. Bu sistem dahilinde *de-* fiilinin zaman, tasarlama, birleşik çekimler, yeterlilik, süreklilik ve tezlik çekimleri açısından taranan eserlerden çıkan sonuç tabloları ve örnekleri verilmiştir. Bir diğer alt başlıkta

ise fiil, yapım özellikleri bakımından değerlendirilmiş; aldığı yapım ve filimsi ekleri açısından incelendikten sonra sözcük sınıfları ve çatısı bakımından da örneklerle kullanımlarına yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde fiilin biçimsel ve yapısal açıdan incelenmesinden sonra söz dizimi açısından değerlendirilmesi yer alır. İlk olarak *de-* fiilinin aldığı tamlayıcıların her biri alt başlıkta dönemlerden tespit edilen örneklerle verilmiştir. Sonraki alt başlıklarda ise *de-* fiili cümle öğelerinde değerlendirilmiştir. Özözen *de-* fiilini yüklem olarak değerlendirirken, bu fiili taşıyan yüklemelerin diğer fiillerle tam bir koşutluk içerisinde olumsuzlanabildiğini ve *deme-* biçimine dönüştüğünü, diğer yandan *de-* fiilli bir yüklem her bağlamda ve her dizimde *deme-* fiiline dönüştürülemediğini belirtir. Yazara göre kimi cümleler yalnız *de-* fiiline imkân verirken kimi cümlelerde amaçlanan anlamın yalnızca *deme-* ile verilebildiğini ifade eder (s.153).

de- fiilinin anlam bilimsel özellikleri beşinci bölümde ele alınmıştır. Fiilin “adlandır-, ad vermek; anlat-, düşün-, bir yargıya var-, herhangi bir ses çıkar-, iste-, kabul et-, ol-, sor-, söyle-, yanıt/karşılık ver-” şeklinde on ayrı anlamının olduğunu belirten Özözen, bunların hepsinin *de-* metaforundan kaynaklandığını ve *de-* fiili ile çizilen zihinsel resmin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (s. 165). Bu bölüm içerisinde ayrıca *de-* fiilinin kavram ailesi üzerine de notlar yer almış fiilin kavram ailesindeki olası hiyerarşik düzeni de bir şema ile gösterilmiştir (s.183).

Eserin altıncı bölümünde *de-* fiili bilişsel dil bilimi açısından değerlendirilmiştir. 1950’lilerden itibaren kullanılmaya başlanan ve 1970’lerde kuramlaşan bu görüşe göre düşünce dilden daha önce gelmektedir. Özözen de incelediği fiilin düşün-, herhangi bir ses çıkar-, ol-, kabul et- gibi metafor yoluyla kazandığı bilişsel anlamlar üzerinde durmuştur. *de-* fiilinin bu türden bilişsel özelliklerinin canlı ve cansız varlıklarla kurduğumuz ilişkide, bu varlıkların bize her şeyi dedikleri gibi algılanması yönündeki bu formülleşmenin en büyük kanıtı olduğunu belirtmiştir (s. 194-195).

Sekizinci bölümde ise *de-* fiilli söz kalıpları yer alır. Yazar burada *de-* fiilli söz kalıplarını Türkiye Türkçesi için sıralar ve ardından kalıplardaki ortak yönün gerçek bir *de-* (veya *deme-*) eyleminin bulunmayışı olduğu yargısına varır (s. 221). Bu bölümde 103 söz kalıbına yer verilir.

Son bölümde Özözen *de-* fiilinin sıklığına da değinmiş, çeşitli nedenlerle konunun ses bilimsel, anlam bilimsel, söz dizimsel, bilişsel dil biliminin inceleme alanına girebileceğini vurgulayarak sıklık açısından *de-* fiilinin dikkat çekici bir fiil olduğunu ifade etmiş, Türkçede sıklıkla ilgili çalışmaların azlığını, daha fazla çalışmanın gerekliliğini belirtmiştir (s. 235). Bu dokuz bölümün ardından Son Söz’de çalışmanın sonucunda elde edilen verilerle ilgili değerlendirmeler

bulunmaktadır. Özözen, *de-* fiilini diğer birçok fiil gibi gördüğünü ancak aynı zamanda bu fiili diğer fiillerden bağımsız birçok yönü olan özel bir fiil olarak düşündüğünü ve bu durumun Türkçedeki diğer fiillerin incelenmesiyle ortaya konulabileceğini ifade eder.

Şüphesiz ki bir fiilin gramerini yazmak ya da yazmaya çalışmak, özellikle de Türkçede sıklığı en fazla olan fiillerden birini, *de-* fiilini, tarihî dönemler boyunca örneklerle birlikte dilbilgisi, bilişsel dilbilimi, kavram çalışmaları, anlam bilim, söz edimleri vb. birçok alan içerisinde değerlendirmek kolay bir iş değildir. Yazar yaptığı çalışmada sona yaklaşmanın daha uzun zaman alacağını söylerken haklıdır. Bu türden çalışmalar hem bu fiil için hem de başka fiiller için gerçekleştirildikçe Türk dilinin sınırlarını görmek, o sınırlar içerisinde Türk dilinin imkanlarına şahit olmak mümkündür. Böyle farklı bir gramer çalışmasını Türk dil bilimine sunduğu ve bu yolda bir ufuk açtığı için yazara teşekkür ederiz.